

Original Article

TÜRKİYE'DE FEMİNİST HAREKETİN DÜNÜ VE YARINI

Canan BUDAK¹

¹ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

Article Info:

Received : May 14, 2018

Revised : June 10, 2018

Accepted : June 13, 2018

Keywords:

*Social movements,
The women's movements in
Turkey,
The third-wave of feminist
movements,
Feminism*

Anahtar Kelimeler:

*Toplumsal hareketler, Türkiye'de
kadın hareketleri, Üçüncü dalga
feminist hareket, Feminizm.*

ÖZET

Toplumsal hareketlerin aktörleri görmezden gelinen bireylerdir ve bu bireyler, toplumsal yaşamda görünürlüklerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kadınların, cinsiyetleri nedeniyle toplumsal yaşamdan dışlanmaları karşısında yürüttüğü mücadele de toplumsal hareketlerin önemli bir parçasıdır. 1800'lerde birinci dalgası ile başlayan kadın hareketi, 1900'lerin başlarında kadınların yasal eşitlik haklarına kavuşmasıyla bir süre durgunlaşmıştır. 1970'lerin başında ise ikinci dalga ile yeniden canlanmıştır. İkinci dalga kadın hareketinin temel motivasyonu, erkek egemen toplum yapısı nedeniyle kadınların, toplumsal yaşamda ikincil konuma sürüklenmesidir. 2000'lere girildiğinde ise ikinci dalga kadın hareketini salt kadın mücadelesi olması yönünden eleştiren üçüncü bir dalga başlamıştır. Üçüncü dalgayı geçmişteki diğer iki hareketten farklı kılan, eril tahakküm ve tahayyül karşısında ezilenlerin topyekûn mücadelesinin gerekliliğine değinmesidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de feminist hareketlerin tarihini mercek altına almaktır. Bu amaçla, öncelikle, 1930'larda yapılan kadın hakları inkılaplarında, kadın hareketinin payı tartışılacaktır. Ardından, Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin gelişimi incelenecektir. Son olarak, günümüz Türkiye'sinde feminist söylemin, dünyadaki üçüncü dalga harekete paralel biçimde geçirdiği dönüşüm açıklanacaktır.

ABSTRACT

The social movements' actors are ignored individuals. They aim to gain visibility in social life. In this context, the women's struggle against social exclusion due to their gender is an important part of social movements. Starting as the first-wave by the 1800s, the women's movement calmed down after women gained legally equal rights. By the 1970s, the movement became active again with the second-wave. The main motivation of the second-wave was women's being pushed to secondary position in social life because of the male-dominant society structure. By the 2000s, the third-wave began with the criticism of the second-wave being absolute women struggle. The third-wave is different from the previous waves because the third-wave touches on the necessity of total struggle of oppressed against male-dominance and male-envisagement. The main aim of this study is to examine the history of feminist movement in Turkey. For this purpose, firstly, the share of the women's movement will be discussed in the women's rights revolutions in the 1930s. Then, the progress of the second-wave women's movement in Turkey will be investigated. Lastly, the parallel evolution between today's feminist discourse in Turkey and third-wave will be explained.

© 2018 JOBDA All rights reserved

1 | GİRİŞ

Toplumsal hareketler en genel anlamda, toplumsal yaşam, siyasal kurumlar ve aygıtlar içerisinde görmezden gelinen ve bu nedenle sorunları ile taleplerinden bihaber olunan kadınlar, LGBTİ bireyler, ekolojistler ve azınlıklar gibi grupların, alternatif bir politik yaşam oluşturma çabasını ifade etmektedir. Bu anlamda, toplumsal hareket kavramının kapsamı hayli

geniş bir yelpazeye sahiptir. Toplumsal hareketleri, tarihsel ve politik açıdan birbirilerinden ayırt etmek için ise literatürde eski ve yeni ayrımına gidilmiştir. Eski toplumsal hareketler, 19. yüzyılın temel toplumsal dinamiklerinden etkilenmiş olan sınıfsal hareketler, ulusal bağımsızlık hareketleri ve kişi hakları hareketleri gibi eşitlik hak ve özgürlüklerini talep eden hareketler olarak tanımlanmaktadır (Aldemir, 2018). 1968 sonrasında ortaya çıkan yeni toplumsal

hareketleri ise yeni kılan, siyasa yapma süreçlerine kimlik ve farklılık siyasetini de dahil etmeleridir. Gerçekten de yeni toplumsal hareketlerin temel motivasyonlarının kültürel dışlanmaya son verilmesi, ekolojiyi koruma, anti-militarizm, küresel barış ve erkek egemen toplumsal düzenin yıkılması gibi konular etrafında şekillendiği görülmektedir. İlaveten, doğrudan demokrasiye geçilmesi, kültürel hakların tanınması, vahşi kapitalizmin reddedilmesi ve eşitsiz toplumsal yaşamın tersine çevrilmesi gibi kimlik ve farklılığı gözeten dönüşümleri talep etmektedirler. Toplumsal değerler sistemini açıkça hedefine alan yeni hareketler, geleneksel, hiyerarşik ve formel örgütlenme modelini uygulamayı da reddederek, örgütlenmelerini gevşek, yatay ilişkilere dayanan ve tabandan yayılan biçiminde oluşturmuşlardır. Zamanla bu örgütlenme biçimi, küresel ölçekte yaygınlaşarak, uluslararası örgütlenmeler tarafından da uygulanmaya başlanmıştır. Böylece yereli görüp, önemseyen ve aynı zamanda küreselleşen bir örgütlenme biçimiyle yeni toplumsal hareketler, dünyanın her yerine yayılmayı başarmıştır (Çetinkaya, 2015, s. 44-52; Sancar, 2011, s. 61-2).

Toplumsal hareketlerin eski ve yeni ayrımına tabi tutulmuş olması, bu hareketlerin birbirilerinden bağımsız ve farklı oldukları anlamına gelmemektedir. Zira yeni toplumsal hareketler, öncülleri olan eski toplumsal hareketler üzerine inşa edilmiştir. Bu durumun en tipik örneklerin biri kadın hareketidir. Feminist literatürde kadın hareketi için yapılan ayırım, eski ve yeni hareketler olarak değil, birinci ve ikinci dalga feminist hareket olarak anılmaktadır. Birinci dalga kadın hareketi, tüm eski toplumsal hareketler gibi eşitlik ve özgürlük talepleri etrafında şekillenmektedir. Bu dönem feministlerinin söylemleri, kadınların kamusal alana dahil olması, bir insan ve yurttaş olarak erkekler ile eşit katılım ve söz hakkına sahip olması gibi konular üzerinedir. İkinci dalga kadın hareketi ise birinci dalgada ifadesini bulan taleplere ilaveten, yeni toplumsal hareketlere özgü söylemler de geliştirmiştir. Ayrıca, birinci dalga hareketin -her ne kadar aralarındaki farkı keşfetmiş olsa da- pek üstünde durmadığı özel alan-kamusal alan ayrımı, kadının özel alana itilişi ve toplumsal yaşam içerisinde layık görüldüğü ikincil konum sorunları da dile getirilmeye başlanmıştır. Feminist hareketin bu iki dalgasının birbirinden keskin sınırlarla ayrıldığı yönleri, toplumsal cinsiyet kalıplarına bakış açısı ve sistem eleştirisi hususlarıyken; ortak noktaları ise eril tahakküme başkaldırı ve toplumsal yaşama eşit katılım talebi gibi hiyerarşi karşıtı söylemlerdir. 2000'li yıllarla beraber ise feminist hareketin üçüncü bir dalgasının başladığı kabul edilmektedir. Gelişimini sürdürmekte olan üçüncü dalga hareket, yeni toplumsal hareketlere mündemiç özellikleri taşımaya devam etmektedir. Onu diğer feminist hareketlerden farklı kılan, eleştirisidir: 'Feminist hareket salt kadın odaklı olamaz.' Gerçekten de üçüncü dalga feminist hareket, feminist söylemin sınırlarını zorlamakta, kimlik ve farklılık siyasetinin

kapsamını iyice genişletmeye başlamaktadır. Bugün, feminist hareketin içine queer-LGBTİ söylemler, inanç ve/veya etnik kökeni nedeniyle dışlananlar ile ekovegan söylemler de dahil olmuş ve üçüncü dalgası ile feminist mücadele, erkek egemen tahakküme karşı topyekûn bir savaş ilanına dönüşmeye başlamıştır (Donovan, 2015, s. 349-404; Sancar, 2011, s. 63-71).

Türkiye'de kadın hareketlerinin gelişiminin, Avrupa ve ABD'deki öncellerini birkaç adım geriden takip ederek, aynı çizgiden ilerlediği görülmektedir. Ancak, Türkiye'de toplumsal dönüşümü hedefleyen kamu politikası reformlarının -geleneksel olarak- aşağıdan gelen baskıları görmezden gelmesi nedeniyle, kadın hareketlerinin kazanımları -öncellerine kıyasla- daha sancılı süreçler neticesinde gerçekleşmektedir. Buna rağmen, kadın hareketi gerek eylemsel yönden gerekse söylem yönünden gelişimini devam ettirmektedir. Bu çalışmanın konusu da Türkiye'de kadın hareketlerinin geç Osmanlı döneminden günümüze dek geçirdiği bu eylem ve söylem dönüşümüdür. Çalışma kapsamında, öncelikle "Türkiye'de birinci dalga kadın hareketinin kazanımları, aşağıdan gelen baskının mı, yoksa M. Kemal'in modernleşme yolunda yukarıdan yaptığı inkılapların mı sonucu olmuştur?" sorusunun cevabı aranacaktır. Ardından, "Türkiye'de feminist hareketin üçüncü dalgası başladı mı?" sorusu tartışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, dünyada kadın hareketinin 19. yüzyıldan bugüne geçirdiği dönüşüm kısaca aktarılmıştır. Bu bölümün yazılmasında amaç, Türkiye'deki kadın hareketlerinin öncellerine benzer temeller üzerine inşa edilerek, -daha çetin olsa da- benzer yol ve süreçlerden geçtiğini göstermektir. İkinci bölümde, Türkiye'de feminist hareketin temellerini atan ve erken birinci dalga olarak anılan, geç Osmanlı dönemi kadın hareketi aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise erken Cumhuriyet döneminde doruk noktasına ulaşan birinci dalga kadın hareketinin talepleri ile mücadele sürecinden bahsedilmiştir. Dördüncü ve son bölümde, 1980 sonrası Türkiye'sinin her tür politik örgütlenmeyi baskılayan ortamında, feminist hareketin ikinci dalgasının doğuşu, bu hareketin geçirdiği eylem ve söylem dönüşümü süreçleri incelenecektir. Bu bölümde ayrıca, Türkiye'de feminist hareketin geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde üçüncü dalgaya doğru attığı adımlar da ele alınacaktır.

2 | DÜNYADA KADIN HAREKETİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜNE KISA BİR BAKIŞ

Dünyanın yarısını oluşturan kadınların, tarih boyunca süren ezilmişliklerine karşı isyanı -yazılı kayıtlara göre- 13. yüzyıla kadar uzansa da bilinçli ve örgütlü bir mücadele ancak 17. yüzyılın sonlarında başlayabilmiştir. Kapitalizmin gelişmeye başladığı günlere denk gelen bu dönemde, üretim, haneden çıkarak kamusal alana taşınmıştır. Bu gelişme, ev ile çalışma alanlarının birbirinden ayrılmasını ifade ederken, mekânı da cinsiyete dayalı olarak

ayrıştırmıştır: Erkek, kamusal alana çıkararak üretime katılır; kadın, haneye bağlı bir nesneye dönüştürülür ve üretime katılamaz. Ve yine bu günlerde, bir sınıf olarak varlığını ilan eden burjuvazi, eşitlik ve özgürlük düşüncelerini haykırmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde, aydınlanmacı liberal ideoloji de eşitlik söylemlerini sistemli bir biçimde düzenleyerek, doğal haklar kuramını geliştirmiştir. Ancak o günkü haliyle kuram, bugün ona addettiğimiz anlamları içermekten hayli uzak biçimde, doğuştan gelen dokunulmaz doğal haklara sahip olan kişileri, 'mülkiyet sahibi ve ailesinin efendisi olan erkek' biçiminde yorumlamaktadır. 18. ve 19. yüzyıl feministleri, işte bu doğal haklar kuramından hareketle, erkeklerin sahip olduğu dokunulamaz doğal haklara, bir insan ve yurttaş olarak kadınların da sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Anlaşılan o ki aydınlanmacı liberal düşünce, bu dönem feminizminin hem sebebi hem de esin kaynağı olmuştur (Çakır, 2014, s. 416-17; Donovan, 2015, s. 23-9; Sancar, 2012, s. 28). 19. yüzyılın sonlarında dünyanın pek çok yerinde kadınların, eğitim, mülkiyet ve siyasal katılım haklarından mahrum oldukları görülmektedir. Bu dönemde Amerika, İngiltere ve Fransa'da feministler, hak taleplerine yönelik olarak seslerini iyice yükseltmiş, özellikle İngiltere'de talepler militan gösteriler ile dile getirilmiştir. 1893 yılına gelindiğinde Yeni Zelandalı kadınlar siyasal haklarına kavuşmuştur. Eşitlik hakkı mücadelesinin burada başarıya ulaşması, dünyanın diğer ülkeleri için kadın hakları reformu sürecini başlatmış ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Avustralya, Finlandiya, Norveç, Danimarka, İngiltere, Sovyet rejimleri ve ABD ile birkaç ülke de daha kadınların yasal eşitlik hakları kabul edilmiştir. Türkiye, İspanya, Küba, Fransa, İtalya ve Japonya ile daha birçok ülkede ise kadınların hak kazanımı, yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmiştir (Çakır, 2014, s. 418-28; The Guardian, 2011). 20. yüzyılın son yarısında da reformlar devam etmiştir¹. Ancak temsil hakkı dünya genelinde yaygınlaşsa da bugün hala kadınların temsil mekanizmalarına dahil olmadığı ülkeler bulunmaktadır². Bu şekilde, dünyanın tamamında, 18. yüzyılda başlamış olan birinci dalga feminist hareket henüz tamamlanamamış olsa da Avrupa ve Amerika'da ikinci dalga kadın hareketi 20. yüzyılın son çeyreği itibariyle başlamış ve dünyaya yayılmıştır (Donovan, 2015, s. 13-5).

Yasal eşitlik hakkı kazanımlarının ardından bir müddet durgunluk gösteren kadın hareketi 1970'li yıllarda Avrupa ve ABD'de feminist yeniden doğuş olarak anılan coşkulu eylemler ile tekrar kendisini göstermeye başlamıştır. Yukarıda aktarıldığı üzere, birinci dalga kadın hareketi, kadınların erkekler ile eşit yasal haklara

sahip olmasının kadın özgürleşmesini de beraberinde getireceği yönündeki temel motivasyonla mücadele vermiştir. Ancak geçen yıllar, feministlere, bir hakka sahip olmanın, onu kullanmakla aynı anlama gelmeyebileceğini öğretmiştir. Bu nedenle de ikinci dalga feminist hareket, gündelik hayatın her alanına sinmiş olan patriyarkayı hedefine almıştır. Ki burada odak noktası özel alandır, zira eril tahakküm kamusal alanı erkeklerle açarken, kadını özel alana hapsedmekte ve eril tahayyülün uygun gördüğü biçimde yaşamaya zorlamaktadır. Özel olan politiktir! sloganı ile toplumsal yaşam ve kamusal alan arasındaki sınır bulanıklaştırılırken, politik alan da özel alanı içerecek biçimde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle, ikinci dalga, kadın haklarının tabanını genişletmek için politik kurumlardan faydalanmanın yanı sıra, bireylerin tutum ve edimlerini şekillendiren geleneksel toplumsal düşünce yapılarına da savaş açmıştır. İlerleyen yıllarla beraber, ikinci dalga kadın hareketi, kendine özgü olan yönlerini iyice yerleştirmiştir: Evrensel kız kardeşlik ilkesi ile keskinleşen bir özerklik, kadın dayanışması, bilinç yükseltme çabası ve bilimsel faaliyete dönüşen bir feminizm. Aşağıdan gelen yoğun baskı ile Amerika'da ve pek çok Avrupa ülkesinde cinsiyet eşitliğini toplumsal tabana yaymayı hedefleyen kamusal reformlar yapılmış ve hatta 1980'li yıllarda kadın-erkek eşitliği konusu uluslararası alana taşınmıştır. 2000'li yıllara girildiğinde ise feminist hareket bir kez daha genişlemeye uğramıştır. İkinci dalga hareketin bir eleştirisi olarak doğmuş olan üçüncü dalga feminist hareket, feminist mücadeleyi eril tahakküm karşısında salt kadın özgürleşmesi hareketi olmanın dışına çıkarmıştır. Zira hareketin içerisine inanç ve/veya etnik nedenlerle ayrımcılığa uğrayan kadınların ardından, queer-LGBTİ bireyler ile eko-vegan bireyler de dahil olmuştur. Böylece, eril tahakküm ile tahayyülün yazılı/yazısız, açık/kapalı her tür baskısı altında ezilen, sömürülen ve değersizleştirilen tüm kimlikler, kendileri ve doğa için bir özgürlük ve eşitlik alanı açmak adına, eşitsiz toplumsal düzeni evrensel düzeyde altüst etmek amacıyla birleşmiştir (Cohen, 2005, s. 500-1; Donovan, s. 349-404; Ergas, 2005, s. 481-99; Sayan Cengiz, 2010, s. 119-20).

3 | BİRİNCİ DALGA BAŞLARKEN: GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE FEMİNİST HAREKET

15. yüzyılda Osmanlı'nın Divan'ı olan ilk kadın şairi Mihri Hatun'un şiirlerinde görülen kadınlık bilinci³bu topraklarda ancak 1800'lü yılların sonunda sesini yükseltebilmiştir. Aralık 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, Şubat 1878'de sona ermiş ve fakat kısa

¹ Ramirez, Soysal ve Shanahan, 1997'de yaptıkları çalışmada, 1994 yılında Ummanlı kadınların oy hakkına kavuşmasıyla beraber, dünyada kadınların oy hakkına sahip olduğu ülke oranının %96'ya ulaştığını saptamışlardır (s. 735).

² Bugün, dünya üzerindeki dört ülkede kadınların mecliste temsilcisi bulunmamaktadır: Mikronezya Federe Devletleri, Papua Yeni Gine, Vanuatu, Yemen (IPU, 2018).

³ Zihinoğlu (2016, s. 42), Mihri Hatun'un bir şiirini günümüz Türkçesi'ne çevirmiştir:

"Derler ki eksik akıllı olur kadınlar/Uygundur her sözünü boş saymak/ Mihri duacınızın zannı budur/Şu sözü der ol kâmil kişiler:/Ehl bir kadın iyidir/Ehl olmayan bin erkekten/Bir kadın ki zihni paktır/lyidir bin anlayışsız erkekten."

ömründe 'hürriyet' fikri ile Osmanlı aydınlarını etkilemeyi de başarmıştır. Gelişen bu ortamda Makbule Leman, Şair Nigâr, Fatma Aliye ve Emine Semiye gibi erken dönem feministleri, İstanbul basınında yer alan şiir ve makaleler kaleme almaya başlamıştır. Bu isimlerden özellikle Fatma Aliye ve kız kardeşi Emine Semiye, Osmanlı feminizminin ardındaki düşünsel ve eylemsel temelleri atan isimler olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de birinci dalga feminist hareketin ilk filizleri olan bu isimler, kadınların karşılaştıkları sorunların duyulması, bu konuda bir bilinç yaratılması ve çözüm önerilerini de içeren kadınlık mefkuresi kavramını geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu kavram, kadınların, kamusal yaşama dahil olması, eğitim ve çalışma haklarının tanınması gibi temel haklara ve toplumsal yaşamdaki statülerinin yükseltilmesine dair talepleri dile getirmek için sık sık kullanılmıştır. Bu dönem feministlerinin, eserlerinde öncelikle ve ısrarla üzerinde durduğu konu, kadınların aydınlanmasıdır: Eğitim alan, ilerleyen ve gelişen kadınların önünde hiçbir toplumsal engel duramayacaktır. Feminist literatürde, Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin öncülük ettiği bu dönem feminizmi, Türkiye'deki birinci dalga feminist hareketin öncüsü olarak kabul edilmiş ve 'erken dönem feminizmi' olarak adlandırılmıştır (Zihinoğlu, 2016, s. 42-6).

Erken dönem feminizmi, Türkiye'nin yakın dönem kadın tarihinde hayli önemli bir konuma sahip olmakla beraber belli bazı konularda eleştirilere açıktır. Öncelikle, her ne kadar kadınlar için toplumsal alanda bir var oluş ve eşitlik talebinde bulunsa da bu dönem feminizmi, daha çok özgür, aydın, üst sınıfa mensup - yani hanedan ile yakın ilişkileri olan ailelerin üyesi-kadınların hakları ile ilgilenmektedir. Örneğin, dönemin kadınları için bir kölelik kurumu durumundaki cariyelik ile ilgili olarak feministlerin belirgin söylemleri bulunmamaktadır. Hatta Fatma Aliye'nin, yabancı misafirlerine bu kurumu, olağan bir olguymuşçasına anlattığına dair bazı kayıtlar da bulunmaktadır. Bir diğer eleştiri ise ahlak konusu üzerinedir. Bu dönem feminizminin, kadın özgürleşmesini savunmakla birlikte, toplumsal yaşam içerisinde dayatılan belli bazı eril tahayyüllere sırtını çeviremediği görülmektedir. Zira dönemin kadın yazarları, çalışmalarında sıklıkla, kadınların iffet, fazilet ve yüksek ahlakın temsilcisi olması gereğinin üzerinde durmuşlardır. Savunularına göre, bu özellikler, münevver Osmanlı kadınlarının taşıması gereken olmazsa olmaz özelliklerdir ve toplumsal ilerleme ancak böylesi özelliklere haiz kadınlar ile mümkün olabilecektir. II. Meşrutiyet'in başlamasıyla oluşan modernleşme ortamı ile ahlak konusuna daha az ilgi gösterilse de bu konu hakkındaki fikirler önemli bir değişime uğramamıştır (Zihinoğlu, 2016, s. 47-53).

Osmanlı Devleti'nin dayandığı geleneksel temellerde modernleşmeye yönelik yapısal dönüşüm, II. Meşrutiyet dönemi ile hızlı bir seyir izlemeye başlamıştır. Bu dönemin kadın hareketleri ise geç Osmanlı dönemi feminizminin, düşünsel ve eylemsel

anlamda, en atak olduğu dönemdir. Oluşan özgürlük ortamı sayesinde feministler, taleplerini duyurmak üzere basından daha yoğun biçimde yararlanmaya yönelmiştir. Terakki, İkdam, Tanin, Sabah ve Millet gibi gazetelerde kadınların makaleleri yayımlanmaya başlanmış ve ayrıca tamamı ya da önemli bir kısmı kadın yazarlardan oluşan Şükufeza, Mürüvvet, Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Kadın ve Kadınlar Dünyası gibi pek çok gazete ve dergi çıkarılmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında ise kadın dayanışmasının önemli eylemsel adımlarından biri daha atılmış, örgütlü kadın faaliyetleri başlamıştır. Yardım amaçlı, eğitim ve mesleki yeterlilik sağlama amaçlı, kültür amaçlı, memleket meselelerine çözüm üretme amaçlı, azınlık kadınların sorunlarını duyurma amaçlı kurulan derneklerin yanı sıra, hak temelli ve politik temelli feminist dernekler de yaygınlaşmıştır. Bu dernekler, kitlelere ulaşmak ve seslerini yükseltmek amacıyla yazılı yayın ve konferans gibi araçlara başvurmaya başlamıştır (Çakır, 2016, s. 59-132).

II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ve modernleşme ortamından faydalanmak için yürütülen feminist mücadelenin sonuçlarını almaya başlaması ile kadınlar, ücretli çalışma hakkına kavuşmuştur. Ve hatta bu dönemde, kadınların bazı kamu görevlerine girmeye başladığı da görülmektedir. Kadınların eğitim haklarının tanınmasıyla beraber, temel eğitimin ardından devam edebilmeleri için lise ve üniversiteler açılmıştır. 1914 yılına gelindiğinde ise İstanbul Edebiyat Fakültesi kapılarını kadınlara da açmıştır. Tüm bu gelişmeler, kadınların özel alanın dışına çıkarak, kamusal alana dahil olmaya başlamaları anlamını taşımaktadır ki bu gelişmeler, kadınların politikleşmelerinin temelini de atmıştır: Türkiye coğrafyasında kadınlar artık salt eş ve anne rolleri ile kodlanmaya razı gelmemekte, toplumsal yaşamdan daha fazla eşitlik ve statü almaya yönelik bir kadın mücadelesi başlamaktaydı (Abadan Unat, 1998, s. 326; Çelebi, 2015, s. 182; Tekeli, 1998, s. 340-1)..

4 | BİRİNCİ DALGANIN EN COŞKUN YILLARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE FEMİNİST HAREKET

II. Meşrutiyet dönemiyle beraber yükselen feminist söylem, kadınların temsil mekanizmalarına katılımı ile ilgili bir çıkış yapmamıştır. Ancak milli mücadele döneminin sona ermesi ile kurulan yeni devletin daha ilk günlerinde Nezihe Muhiddin ve arkadaşları, kadın temsili ile ilgili eylemliliklerine başlamıştır. Bu durumla alakalı olarak, Zihinoğlu, erken Cumhuriyet dönemi feministleri "Neden (...) daha önce bu yönde bir eğilim olmadığı halde Cumhuriyet'in ilk günlerinde süfretlerin tezlerini savunmaya başladılar?" (Zihinoğlu, 2016, s. 119) sorusunun cevabını aramaktadır. Nezihe Muhiddin'in anlatılarından yola çıkan Zihinoğlu, şöyle bir sonuca ulaşmıştır: Süfretlere eğilim ve bu yönde bir aktivizm yürütme arzusu, II. Meşrutiyet döneminde olgunlaşma fırsatı bulmuş fakat ülkenin içinde bulunduğu vaziyet nedeniyle dile getirilememiştir. Cumhuriyetin ilanı ile

birlikte ise artık ülkede, erkekler ve kadınlar için uygun özgürlük ortamı oluşmuştur: Cumhuriyet'in getirdiği toplumsal kazanımlardan elbette kadınlar da bir yurttaş olarak faydalanacaktır. 1923 Nisan ayında, seçimlere ilişkin kararlar açıklandıktan sonra, 18 Nisan günü gazeteci Ahmet Emin (Yalman) ve siyasetçi-yazar Mehmet Asım (Us), Vakit gazetesinde bir anket başlatmıştır. Kadınları İntihab başlıklı bu anket ile okurlara, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ile ilgili olarak fikirleri sorulmaktadır. Ankete olumlu yönde ve yüksek katılım olunca ertesi gün yeni bir soru daha eklenmiştir: 'Kadınlardan milletvekili adayı kim olabilir?'. Anket neticesinde oluşan tartışma ortamının ardından Mayıs 1923'te kadınların siyasi hak taleplerini dile getiren çevrelerdeki hareketlilik de iyice artmıştır (Zihinoğlu, 2016, s. 119-22).

Mayıs sonlarında, İstanbul'da, Nezihe Muhiddin ve on iki feministin, kadınların siyasal haklarına kavuşması için eylem planlarını başlattıkları haberi yayımlanmıştır. Gerçekten de feministler, bir kadın kongresi toplamaya ve kadınların siyasi haklarını kazanması için yol haritalarını belirlemeye karar vermişlerdir. Birkaç gün sonra yine Vakit gazetesinde yayımlanan bir haber ile kendilerine 'girişimci heyeti' adı veren bu kadınların isimleri açıklanmış, haklarında bilgiler verilmiştir. Ayrıca, heyetten kadınlarla yapılan görüşmeler de aktarılmıştır. Verilen demeçlerden, heyetin, tutucu çevrelerin tepkilerinden kesinlikle çekinmediği ve kadınlar için feminist bir parti kurarak eylemliliklerini başarıya ulaştırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır⁴ (Zihinoğlu, 2016, s. 122-7). 15 Haziran günü gerçekleştirilen kongreden, Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurulması kararlaştırılmıştır. Ertesi gün ise basında Nezihe Muhiddin öncülüğünde bir kadın fırkası kurulduğunun haberi yayımlanmıştır. Nezihe Muhiddin, kongreden çıkan karar ile ilgili olarak 1931 yılında yayımlanan Türk Kadını adlı kitabında şu ifadelerle yer vermektedir.

"Bütün arkadaşlarımız kayıtsız şartsız cumhuriyet ilkeleri çevresinde toplanmakta birleşmişlerdi. Henüz siyasi haklarımızı alamamıştık. Fakat cumhuriyetimizin dayandığı demokrasi, temelde haklarımızı sağlamış bulunuyordu. Derneğin adına 'Kadınlar Halk Fırkası' ismini vermekte asla tereddüt etmedik. Süratle demokrasinin bütün gereklerini hazırlamak ilk işimiz olacaktı. Zincirleme gelen bütün dönemlerde kadın, toplum arasında en geri bir sınıf halinde kalmıştı. Bu düşüncemi, bu ihmali, bu acı durumu bir an evvel

düzeltilmek bize kuvvetli bir azim ve irade aşıliyordu. (...) "Halk Fırkası" ndan uzak kalmak korkusu ise kalplerimizi coşturuyordu. Biz kurduğumuz bu partiye "Kadınlar Halk Fırkası" ismini vermekle, partinin etrafında kadın etkinliğinden bir ağ örme olanağı hazırlamış olduğumuz kanısındaydık" (Baykan & Ötüş Baskett, 2016, s. 143-4)⁵.

Parti tüzük ve programı, kadınların siyasi ve iktisadi yaşama tam katılımı konusunda tüm kadınların hemfikir olduğunu bildirmektedir. İlaveten, ihtiyaç halinde kadınların da askerlik yapabileceğini ifade eden, dönem içerisinde uçlarda sayılacak söylemlere de yer verilmiştir. 17 Haziran günü, İçişleri Bakanlığına parti beyannamesi sunulmuş ve kuruluş izni beklenmeye başlanmıştır⁶. İzinin gelmesi beklenirken de süratle hedeflenen parti faaliyetlerine girişilmiştir. Bu süreçte, Hükümet, Medeni Kanun'da düzenleme yapmak ile ilgili bir adım atmış ve Aralık ayında TBMM'de 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin gözden geçirilmesi gündeme gelmiştir. Bu gelişme karşısında, feministler harekete geçerek, yapılacak değişikliğin kadınların haklarını gözetecek yönde gerçekleştirilmesi -erkeklerin çok eşli evlilik yapmasına izin veren hükümlerin kaldırılması, erken yaşta ve zorla evlendirmenin önüne geçilmesi, boşanmada kadının önüne çıkarılan zorlukların kaldırılması gibi konulara dikkat edilmesi- için kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır. Ancak daha sonra hükümet çalışmaların ertelenmesine karar vermiştir. Başvurudan sekiz ay sonra, Şubat 1924'te, nihayet İçişleri Bakanlığı'ndan beklenen cevap gelmiştir: Hükümet, henüz siyasi hakları tanınmamış olan kadınların, bir fırka kurmasını uygun görmemektedir. Gelen bu olumsuz cevap üzerine kadınlar, tüzük üzerinde bazı önemli değişiklikler yaparak, yeniden kuruluş izni talep etmiş ve kısa süre sonra da Türk Kadınlar Birliği adı altında bir dernek olarak faaliyetlerini yürütmeleri için gerekli resmi izni almışlardır (Güç, 2017, s. 23; Yüceer, 2008, s. 139; Zihinoğlu, 2016, s. 139-49).

Tüzükte yapılan değişiklikler arasında en önemlileri, siyasi haklar ile ilgilidir. Yeniden düzenlenen birliğin amacı, toplumsal yaşamda, çağdaş ve gelişmiş bir seviyeye erişilebilmesi için kadınlık fikrinin yükseltilmesi olarak açıklanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için belirlenen eylem planı ise genç kızların iyi bir anne olarak yetiştirilmesi, kimsesiz kadınlara ve

⁴ Haziran'da ise Vakit gazetesi Nezihe Muhiddin'in "Türk Kadınının Hakkı" adlı bir makalesini yayımlamıştır. Bu makalede Nezihe Muhiddin, "Başlattıkları hareket hükümet ve siyasi çevrelerce dikkate alınmaz, kadınlara haklar tanınmazsa" ne olacağı yönündeki sorulara cevap verir nitelikte ifadelerde bulunmaktadır (Zihinoğlu, 2016, s. 126):

"Onları bize vermeseler bile biz, onları alacağız. (...) Kadınlarımızın, şu on beş seneden beri ibraz ettiği fikri-i teşebbüs ve faaliyet o mevkilere oturmak için bize bir hak bahş etmiştir. Memleketin ihtiyacı-ı hakikiyesi de o mevkilere bizim sahip olmağımızı emrediyor." (Vakit, 1923; aktaran, Zihinoğlu, 2016, s. 126)

⁵Nezihe Muhiddin'in adı geçen eseri, Baykan ve Ötüş Baskett tarafından günümüz Türkçesi'ne çevrilerek, literatüre yeniden kazandırılmıştır.

⁶Kadınlar Halk Fırkası kuruluş onayını beklerken, Haziran sonunda gerçekleşen mebus seçimlerinin ardından yaşanan bir olay ilginçtir. 5 Temmuz'da İleri gazetesi, İntihabatda İki Hanıma Dört Rey başlıklı bir haber yayımlamıştır. Bu haberde aktarılanlara göre, seçimlerde, M. Kemal'in eşi Latife Hanım'a İzmir'den 1 oy, Halide (Edib) Hanım'a ise İzmir'den 1 ve Şebinkarahisar'dan 2 oy çıkmıştır (İleri, 5.7.1923, aktaran, Zihinoğlu, 2016, s. 138-9). Seçim yasası izin vermediği için aday olamayan bu kadınların, aday olmadıkları bir seçimde oy kazanmış olması, esasen kadınların temsil mekanizmalarına dahil olması yönündeki talep ve beklentinin göstergesi niteliğinde olan toplumsal bir olaydır.

çocuklara yardım etmek ve kadının çalışma yaşamına dahil olmasını teşvik etmek şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca tüzükte yer alan, kadınların belediye seçimlerine katılımını talep etmek ile ilgili ibareler tamamen kaldırılarak, birliğin siyasetle alakası yoktur ibaresine yer verilmiştir. Ancak bu düzenlemeler ve diğerleri, Nezihe Muhiddin ve feministlerin siyasal ve sosyal hakların elde edilmesi için mücadele etmekten vazgeçtiği anlamı taşımamaktadır. Yapılan bu değişiklikler yalnızca önlerindeki engelleri geçici olarak kaldırmak ve okların kendilerine yönelmesini önlemek için planlanmış, amaca ulaşmak için izlenecek olan yolda değişiklik yapılmıştır. Gerçekten, Kadınlar Birliği'nin resmen tanınmasının ardından yayınlanan dergilerde yer alan metinler de kadınların haklarından vazgeçmediğini gösterir niteliktedir. Zaten kuruluşunun üzerinden bir yıl geçtikten sonra da Birlik, yeniden ateşli eylemliliklerini yürütmeye başlamıştır. 1925 yılının başlarında İstanbul'da bir milletvekilliği makamı boşalınca, yeni bir vekil belirlemek üzere seçim yapılması gereği doğmuş, Kadınlar Birliği de kadın bir vekil adayı göstermek üzere girişimde bulunmuştur. Anayasal engeller nedeniyle bu adayın başvurusu reddedilmiştir. Zaten Kadınlar Birliği'nin bu girişimde bulunurken amacı, bu konuya dikkat çekmek, propaganda yapmaktır. Bu yolla, TBMM'yi kadınların temsil hakkı konusunda etkilemek ve mecliste kadın haklarını savunma potansiyeli olan milletvekillerini cesaretlendirmek hedeflenmiştir (Balcı & Tuzak, 2017, s. 47-8; Zihinoğlu, 2016, s. 156-66).

Türk Kadınlar Birliği, dernek amaçları arasında belirtildiği üzere, kadınların çalışma yaşamına dahil olması için geç Osmanlı döneminde yürütülen mücadeleye devam etmiştir. Bu konu dernek için hayli önemlidir, zira devrimden sonra kadınların çalışma yaşamına katılımıyla ilgili sorunlar devam etmiş, kadınlar doktorluk ve avukatlık gibi yüksek statülü mesleklere erişme hakkına kavuşmamıştır. Devrimci iktidar ise bu meseleye bir çözüm getirmek yerine, çeşitli bahanelerle kadınlar ve erkeklerin eşit seviyede ekonomik, sosyal ve siyasal haklara sahip olabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmayı sürekli ertelemiştir. Bu durum, kadınlar için en nihayetinde şöyle bir kısır döngüye dönüşmektedir: Yüksek itibarlı meslekleri icra edebilmek, siyasal haklara bağlıdır, siyasal haklar ise anayasaya aykırı olması nedeniyle tanınmamaktadır. Bu koşullar altında yine de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet, kadınların yaşamlarında yavaş da olsa değişimler yaratmaya başlamıştır. 1925 yazında yapılan kılık kıyafet düzenlemeleri ile kadınların peçe ve çarşaf giymesi konusunda değişiklik yapılmış ve kadınlar kamusal alana yüzleri açık, modern giysiler ve şapka ile çıkma özgürlüğüne sahip olmuştur. Ayrıca, toplu taşıma

araçlarında haremlik-selamlık uygulamalarına da son verilmiştir. Şubat 1926'da ise Medeni Kanun kabul edilmiş ve boşanmada dini kuralların esas alınması ile erkeklerin çokeşli evlilik yapması yasaklanmıştır (Abadan Unat, 1998, s. 328-9; Tekeli, 1998, s. 341; Zihinoğlu, 2016, s. 166-7).

Türk Kadınlar Birliği'nin yürüttüğü belki de en önemli faaliyet, Kadın Yolu adlı bir derginin düzenli olarak yayımlanmış olmasıdır. Bu derginin sahibi olan Nezihe Muhiddin başyazarlık görevini yürütürken, Şukufe Nihal, Efzayış Yusuf ve Yaşar Nezihe, gibi önemli kadın düşünürler yazar kadrosunda yer almıştır. Ayrıca, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Abdullah Cevdet gibi kadın hakları savunucusu olmalarıyla bilinen erkek yazarların da çalışmaları derginin çeşitli sayılarında yayımlanmıştır. 1927 yılına kadar 30 sayı çıkarmış olan Kadın Yolu dergisi, hayli seviyeli ve fakat ateşli bir biçimde, kadınların sahip olması gereken eşitlik hakları üzerinde durmuş, Türk kadınlarına izlenecek yol için ışık tutmuştur⁷. 1927 yılına gelindiğinde ise Kadın Yolu ve dolayısıyla Türk Kadınlar Birliği, yılın ilk aylarıyla beraber daha şiddetli bir feminist mücadeleye girişmişlerdir. Yine bu tarihlerde, Türk Kadınlar Birliği olağan kongresini düzenlemiş ve daha evvel tüzükten çıkarılan siyasal hakların talebi konusu yeniden tüzüğe eklenmiştir. Ki bu konuyla ilgili bir hamle de çok geçmeden yapılmış ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na 1927 seçimlerinde bir kadın adayın fırka adına aday gösterilmesi teklif edilmiştir. Fırka çok geçmeden bu teklifi reddetmiştir. Zaten dernek de bu teklifi yaparken, tıpkı 1925 yılında yapılan vekil adaylığı denemesi gibi, kabul görmeyeceğini tahmin etmektedir. Bu girişimle esasen, bir öncekinde olduğu gibi, baskı yaratarak siyasal ve sosyal haklar için mücadelenin devam edeceğini göstermek amaçlanmıştır (Zihinoğlu, 2016, s. 169-71, 196-219).

Nezihe Muhiddin'in kadının siyasal hakları konusunda yürüttüğü mücadele, siyasal erki elinde tutan ve tek başınalığını -yer yer baskı ile- yerleştirmekte olan bir CHF'ye denk gelmektedir. Yeniden siyasal hak mücadelesine yönelik hamleler yapılmaya başlanması ise birliğin tüm üyelerinin üzerinde hemfikir olduğu bir husus değildir. Bu fikir ayrılığının nedeni yalnız tek parti iktidarından gelen baskı karşısında duyulan çekince değil, aynı zamanda birlik içerisinde siyasal hak mücadelesinin gerekli olmadığı yönündeki görüşlerin de yaygınlık kazanmasıdır. Gerçekten de çok geçmeden birlik içerisinde huzursuz sesler yükselmeye, seçimlerde yeniden dernek başkanı seçilmiş olan Nezihe Muhiddin'e içeriden eleştiriler gelmeye başlamıştır. Mart 1927'de yapılan kongrenin, siyasal hak kazanımı için verilecek mücadelenin şiddetini arttırmak kararından başka, bir önemi daha vardır: Birlik içerisinde oluşan muhalefet, kongrenin ardından,

⁷ Zihinoğlu, bu derginin 30 sayı boyunca yayımlanmaya devam edebilmesi konusunda "Kanımca, Kadın Yolu siyasal iktidara düşünsel katkı ve danışmanlık işlevini de gördü. (...) dergi yayımlandığı sürece, Mustafa ve Kemal ve yeni cumhuriyetçi iktidar için kadınlık ve Feminizm üzerine bilgilendirme görevini de yerine getirdi." demektedir. Onun böyle bir yorum yapmasına sebep ise derginin kapatılmaması ve üstelik kadın hakları için bazı reformların başlatılmış olmasıdır (Zihinoğlu, 2016, s. 170-1).

hesaplarda ve yönetim heyetinin seçilmesinde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla Valiliğe şikâyetle bulunmuş, bu şikâyeti, Eylül ayında bir yenisi izlemiştir. Şikâyetler üzerine kolluk kuvvetleri birlik binasında arama başlatmıştır. Ardından, Valilik, Nezihe Muhiddin'in dernek kasasından keyfi harcamalar yaptığının tespit edildiğini rapor etmiş, dernek binasını mühürleyerek, faaliyetlerinin askıya alındığını duyurmuştur. Yaşanan bu hadise karşısında Nezihe Muhiddin, böylesi ithamları kabul etmediğini, dernek kasasında açık bulunmadığını ve zaten aramaların da izinsiz ve usulsüz yapıldığını belirten demeçler vermiş, kendisinin istifaya zorlandığını ve bunun için böyle bir yol izlendiğini söylemiştir. Eylül sonunda Valilikten gelen emir üzerine, birlik, olağanüstü bir kongre ile toplanmış, Nezihe Muhiddin'in dernek başkanlığından düşürülmesine karar verilmiştir. Birkaç gün sonra ise Nezihe Muhiddin dernekten ihraç edilmiştir. İhracın ardından Nezihe Muhiddin, bireysel bir mücadele sürdürmeye devam ederken, Türk Kadınlar Birliği ise kadın haklarına yönelik politikaları terk etmiş, 1935'te kendisini feshettiği güne kadar, yardım faaliyetleri ile ilgilenmeye yönelmiştir (Güç, 2017, s. 24; Zihinoğlu, 2016, s. 220-244).

Türkiye'de feminist mücadele adına yaşanan talihsiz günlerin ardından nihayet, 1930 yılına gelindiğinde, Belediye kanununda değişikliğe gidilmiş, kadınların yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Takvimler 5 Aralık 1934 tarihini gösterdiğinde ise 1924 Anayasası üzerinde yapılan değişiklik ile Türkiye'de kadınların temsil mekanizmalarına tamamen dahil olması önündeki yasal engeller kaldırılmıştır (Arat, 1998, s. 252-3; Çelebi, 2015, s. 182). Kadınların siyasi haklarına kavuşması ile ilgili olarak, kimi yazarlar bunun bir mücadele sürecinin ürünü olmadığını, çağdaş bir devlet olmanın gereği olarak kadınlara bu hakkın tanındığını ileri sürmektedirler. Kimi yazarlar ise böylesi bir söylemi reddetmekte ve siyasi hakların elde edilebilmesi için Türkiye'de kadınların yoğun bir mücadele verdiklerini belirtmektedirler.

Türkiye'de çağdaş feminist literatürün öncü isimlerinden olan Nermin Abadan Unat, cumhuriyet devriminin ardından Türkiye'deki kadın hareketinin durumunun etkili bir devlet feminizmi olduğunu ileri sürmüştür. Savına göre, M. Kemal, yurttaşların bağımsızlık içerisinde yaşayacağı "bir siyasal sistemi düşlemişti" (Abadan Unat, 1998, s. 328) ve bu düşe kadınlar da dahildi. M. Kemal, eski düzenin kadınları köleleştiren ataerkil geleneklerini ve hukuk sistemini derhal terk etmek gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla da hukuk sisteminde gerekli düzenlemeler yapılarak Türk kadınına hak ettiği toplumsal itibar kazandırılmıştır (Abadan Unat, 1998, s. 328-9). Feminist literatürün bir diğer önemli ismi Deniz

Kandiyoti ise bu dönemde görülen devlet feminizminin, kadınları tek tip bir yurttaşlık modeli ile denetim altına almaya çalıştığını ileri sürmüştür. Bir başka ifade ile, geçmiş yılların izlerinden kurtulmaya çalışan tek parti yönetimi, modernleşme yolunda kadınların kamusal alana dahil olmalarının önünü açmış ancak onlara bu fırsatı sunarken, aynı zamanda cinsiyetsiz bir kimliği dayatmıştır. Yani bu dönemde, kadınların, toplumsal yaşamda var olmaları ancak kadın kimliklerinden sıyrılmaları ile mümkün olmuştur (Kandiyoti, 2011, s. 338-9). Gençlik yılları, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerine rastlayan ve bu yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayımlanan Türkiyeli Ermeni feminist yazar Hayganuş Mark ise Hay Gin dergisinin Nisan 1930 sayısındaki Modern Türk Kadını ve Rolü adlı makalesinde şunları yazmaktadır:

"Türk kadını şu son birkaç yıl içerisinde koca bir uçurumun üzerinden atladi. Eli kolu bağlı bir köle idi, bugün özgür bir kadın. (...) Onun yakışığı ve büyüsunün kaynağı kabul edilen peçe, kendisiyle birlikte kadının köleliğini de kaldırdı. (...) Samimiyetle söylemek gerekirse, Türk kadını kendi ihtilalini kendi çabalarıyla hazırlamış değildir. Bunu siyasal inkılaplar sağladı; ayrıca, Cumhuriyet'in hür fikirli Reiscumhurunun ileri görüşlülüğü ve iradesi de zorunlu kıldı. Yine de, Türk kadının bütün bunlara layık olmadığını söylemek haksızlık olur. (...) Türk entelijansiyasının açtığı çığırın içinden ve Avrupai eğitim görmüş kişilerin bilgece yol göstermesiyle Türk kadını yıllardan beri geliyordu, gelişmişti. O, haksızlığa uğramış olmaktan mustarıptı, fakat uçmak için kanatları yoktu. Onları Cumhuriyet verdi. (...) Baş döndürücü inkılapların ardından bugün Türk yurdu en güzel inkılaplardan birini daha idrak ediyor: Bu, Türk kadınının oy kullanma hakkıdır. Türk Kadınlar Birliği tüm Türkiye için yeni bir tarih sayfası açan bu gelişmeden ne kadar kıvanç duysa hakkıdır. Türkiye'nin bu yeni zaferini güçlü bir şekilde alkışlamak ve vatandaşımız Yeni Türk Kadını'nı bu yeni mevkiye eriştiği için tebrik etmek gerekir. Bize de ona bağlanan umutları bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi için dilekte bulunmak kalıyor. Bunu başarması imkansız değil" (Mark, 2017, s. 323-4)

Mark'ın makalesi, kurulan yeni devletin ilk yıllarında Türkiye'de kadının durumunu belki de en açık biçimde veren çalışmadır. Zira bu yıllarda, kadın hakları özelinde siyasal katılım hakkı, salt M. Kemal'in tekeline bağlı değildir. Türk Kadınlar Birliği, her ne kadar verdiği kadın hakları mücadelesi ile geniş toplum kesimlerine yayılamamış olsa da bu mücadeleyi ısrarla ve tek başına yürütmüş, kadın hakları reformu yapılması için hükümete baskı yapmıştır. Nihayetinde Türkiye'de kadınların siyasal haklarına kavuşması, derneğin zaferidir. Ancak var olan şartlar altında, Nezihe Muhiddin önderliğinde yürütülen yoğun

⁸ Bu alıntı, Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal tarafından hazırlanan bir derleme çalışmasından yapılmıştır. Alıntı yapılan makalenin orijinal adı Arti Turk Gını yev İr Teri'dir ve Sırpuhi Bilal tarafından çevrilmiştir.

mücadele, aynı şekilde yoğun bir baskı ile karşılaşmıştır. Şayet M. Kemal, kadınların hak ettiği toplumsal konuma gelmeleri için girişimlerde bulunmasaydı, reformların çok daha uzun yıllar sonra geleceği kuvvetle muhtemeldir. Son tahlilde, Türkiye’de kadın özgürleşmesinin ne Türk Kadınlar Birliği’nin yürüttüğü mücadeleden ne de M. Kemal’in iradesinden ayrı düşünülmemesi gereklidir.

5 | SESSİZ YILLAR VE ARDINDAN İKİNCİ DALGA: 1935’DEN BUGÜNE FEMİNİST HAREKET

Aralık 1934’te kadınların temsil mekanizmalarına tam katılımının önündeki yasal engeller tümünden kaldırıldıktan sonra, Şubat 1935’te milletvekili seçimleri yapılmış ve 18 kadın vekil meclise girmiştir. Mayıs ayında ise Türk Kadınlar Birliği, Türkiye’de kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasıyla beraber varlık amacının gerçekleştiğini, başkaca varlık amacı kalmadığı için derneğin kendisini feshettiğini duyurmuştur. Bu tarihten sonra ise 70’li yıllara değin, Türkiye’de kadın hareketi, çorak yıllar olarak anılan bir döneme girmiştir. Söz konusu yıllar içerisinde TBMM’de yer alan kadın milletvekillerinin de eşitsizliğe dair söylemlerde bulunmadığı görülmektedir. 1946 yılına kadar süren tek partili meclis içerisinde kadın vekillerin söz aldığı konular yalnızca kadın, çocuk ve yaşlıların sorunlarına yöneliktir ki zaten bu vekiller, kendilerini kadınların temsilcisi olarak tanımlamıştır. 1946-1960 arası dönemde ise kadın vekiller yine eşitsizliğe değinmeden, kadınların yaşadığı sorunları dile getirmeye devam etmişler ancak başka sorunlar hakkında da söz almaya başlamışlardır. İlaveten kendilerini ulusun temsilcisi olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir. 1960’tan 12 Eylül darbesine kadar olan dönemde ise kadın vekiller, mecliste konuşmak adına daha girişken olmuş, bununla beraber, kadınlık kimliklerinden sıyrılmayı, bir bakıma cinsiyetsiz bir kimliğe bürünmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca dönemin kadın milletvekilleri, kadınların yaşadıkları sorunları mecliste daha nadir dile getirmeye başlamıştır (Arat, 1998, s. 249-66; Tekeli, 1998, s. 337-40).

1970’li yıllar boyunca örgütlü kadınlar, özellikle sol hareket içerisinde yer almaktaydılar. Bu kadınlar, darbeden birkaç yıl önce, dünyada yükselen ikinci dalga feminist harekete bir ilgi göstermeye başlamıştır. 12 Eylül darbesinin ardından tüm sol gruplar ağır bir baskıya maruz kaldığında ise kadınlar, devlet, içinde yer aldıkları gruplar ve bütün bir toplum karşısındaki konumlarını sorgulamaya başlamıştır. “Kendilerini ilk kez feminist olarak tanımlayan kadınlar” (Yılmaz, 2015, s. 533) esasen, çoğu iyi bir akademik geçmişe sahip ve politika deneyimleri de olan kadınlardır. İkinci dalganın öncü feministleri, içinde buldukları yapıların cinsiyetçi eşitsizliğini fark etmelerinin ardından, önemli feminist yazarların çalışmalarını Türkçeye çevirmeye girişmiştir. Çeviri çalışmalarını ise bilinç yükseltme gruplarının toplantıları izlemiştir ki bu sayede kadınlar, kendi kadınlıklarını keşfetmenin

yanı sıra, çeşitli kadınlık deneyimlerine şahit olarak, üstlerinde kurulan toplumsal baskıyı da ayırt etmeye başlamışlardır. Ve yine bilinç yükseltme grupları aracılığıyla kadınlar, kamusal-özel alan ayrımının yarattığı eşitsiz ilişkileri, özel alandaki çifte yüklerini ve kamusal alandaki ikincil konumlarını da keşfetmişlerdi. Siyasetin tamamen yasak olduğu bir baskı döneminde yürütülen bu bilinç yükseltme toplantıları ilk filizlerini 1983 yılında, yazılı basında vermesiyle beraber feministler, eleştirilerini kamuya duyurmaya başladılar. Askeri darbe sonrası yapılan ilk kitlesel eylem ise 1986 yılında, CEDAW ilkelerinin uygulanması için düzenlenmiş olan bir imza kampanyasıdır. İmza kampanyasını dönemin ilk izinli yürüyüşü takip etmiş, 1987 yılında feministler, Özel olan politiktir! sloganı ile seslerini sokağa yansıtmıştır. Bu yürüyüşün önemi yalnız darbeden sonra yapılan ilk izinli gösteri olmasından değil, aynı zamanda Türkiye’de kadınların ilk kez salt kendi sorunları etrafında örgütlenerek sokağa çıkmalarından da ileri gelmektedir. Basında ise kadınların bu gösterileri, küçük düşürücü bir şekilde magazinsel ve komik bir olaymış gibi yer bulmuştur. Hatta, göstericilerin partnerleri olup olmadığıyla ilgili bilgililere bile yer verilmiştir. Üstelik, basının kadın hareketini böylesi ciddiye almayan bir tutumla yansıtması daha sonraları da devam etmiştir. Ancak bu yıllarda, basında kadınlara karşı kullanılan bu dil, aslında kadın hareketinin bir bakıma faydasına olmuştur. Zira her tür politik gruplaşmanın ağır bir baskı ve zor altına alındığı bir dönemde, feministler, ciddiye alınmadıkları için baskı ve zor karşısında savunmasız konuma düşmemiş, söylemlerini geliştirerek seslerini kamuya duyurma fırsatını elde etmişlerdir (Tekeli, 1998, s. 342-3; Timisi & Ağduk Gevrek, 2002, s. 14-25; Yılmaz, 2015, s. 533-50).

İkinci dalga feminist hareket, dünyadakine benzer bir eylemsel ve düşünsel temele yerleşmiş, söylemler ve eleştiriler birbirine paralel özellikler göstermiştir. İlk vurgu, toplumsal ve siyasal pratiklerde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmak zorunda olduğu üzerinedir. Zira hukuksal açıdan eşitsiz yorumlanan pek çok örnek bulunmaktadır. Eşitlik önünde hiçbir yasal engelin bulunmadığı siyasal arenada dahi aslında kadınlar aleyhine büyük engeller vardır. İkinci vurgu, kişisel olanın, politik oluşu üzerinedir. Zira var olan liberal düzen, özel alanı dokunulmaz bir bölge gibi gösterse de bu alanda eril tahakkümü korumakta, “ev içini erkeğin cenneti yaparken, kadınlar ve çocuklar için cennetten çok, terör kültürünün egemen olduğu bir cehennem” (Çakır, 2001, s. 399) yaratmaktadır. İlaveten, bu ayrım kadını siyasal alandan da dışlamaktadır. Üçüncü vurgu, iktidar hiyerarşisinin temel kaynağı olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinedir. Tahakküm biçimleri, tarihsel ve coğrafi açıdan çeşitli farklılıklar gösterse de tüm bu biçimlerin ortak noktası, kadını sürekli olarak ikincil bir konuma yerleştiren, cinsiyete dayalı eşitsizliktir. Dördüncü vurgu, politik örgütlenmenin temel dayanağının evrensel kızkardeşlik olduğu üzerinedir. Dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı

kültür ve sınıflardan kadınların, kadınlık deneyimleri birbirilerinden hayli farklı olsa da tümünün ortak noktası, eril tahakküm altında ezilmek ve ikincilleştirilmektir. Bu düzeni değiştirmek ancak evrensel kadın dayanışması ile oluşturulacak, ortak bir politik mücadele yoluyla mümkün olacaktır. Son vurgu ise modern liberal demokrasilerin dayandığı toplumsal sözleşme kuramının özünde bir erkek kardeşlik anlaşması olduğu üzerinedir. Tüm liberal demokrasiler, kadını ikincil konuma hapseden bu sözleşmeye dayanmaktadır (Abadan Unat, 1998, s. 335-6; Akşit, 2010, s. 181-90; Çakır, 2001, s. 389-400; Sancar, 2011, s. 85-95; Sayan Cengiz, 2010, s. 116-131; Yılmaz, 2015, s. 542-3).

90'lı yıllar Türkiye'de kadın hareketinin -yukarıda sayılan- düşünsel temellerini sağlamlaştırdığı yıllar olmakla kalmamış, aynı zamanda bu temeller kurumsallaşmaya da başlamıştır. Uluslararası sözleşmeler neticesinde, 1990 yılında Devlet Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olarak, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu sayede, ülkede var olan kadın hakları sorunları devlet tarafından kabul edilmiştir. Bu gelişme ile beraber ise Türkiye'deki feministler bir fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Zira bazı feministler kadın hareketinin bağımsız olması gerektiğini savunurken, bazıları ise kadın hareketi ile devletin olumlu bir iş birliği içerisine girmesi gerektiğini savunmuştur. Aslında yaşanan bu görüş ayrılığı kadın hareketini genişletici bir etki yaratmıştır. Çünkü bir süredir kadın hareketi içerisinde bir heterojenleşme başlamış, farklı feminizmler belirginleşir olmuştur. Bu kapsamda ilk kurumsallaşma çabası, kadına yönelik şiddete karşı mücadele etrafında yaşanmış ve Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kurulmuştur. Ardından, feminist bellek yaratma ve bilgiye daha rahat erişim sağlama amacıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Kadın Eserleri Kütüphanesi açılmıştır. Toplumsal cinsiyetin bilgi üretilmesi süreçlerine dahil edilmesiyle üniversitelerde kadın araştırmaları ve uygulama merkezleri yaygınlaşmıştır. İlaveten, öncü akademisyenlerin çabaları ile lisansüstü seviyede dersler vermek üzere, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı yavaş yavaş üniversitelerdeki yerini almaya başlamıştır. 1996 yılına gelindiğinde, feminist harekete yakın kadınların arasındaki iletişimi güçlendirmek amacıyla hareketle Uçan Süpürge Vakfı kurulmuştur. 1997 yılında ise siyasi alanda kadın-erkek eşitliğini sağlama amacıyla hareketle Ka-Der kurulmuş, kadınların siyasete aktif katılımını sağlamak için çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Ka-Der ile ortaya atılan eşit temsil için kota uygulaması talebi, bugün Türkiye'de kadın örgütlerinin hala ısrarcı olduğu, fakat -birkaç siyasi partinin tüzüklerinde yaptığı değişiklik dışında- hala ilerleme kaydedilemeyen bir konudur. Yukarıda bahsi geçen örgütlenmelerin yanı sıra pek çok siyasi parti ve sendika, örgütlenmeleri içerisinde kadın grupları oluşturmaya girişmiş, 1999 yılında Barolar içinde Kadın Hukuku Komisyonları oluşturulmaya

başlanmıştır. 90'lı yılların sonlarıyla beraber Türkiye'de bazı kadın örgütleri İngiltere ve ABD'dekine benzer sayılabilecek lobcilik faaliyetleri yürüterek, eşitlik hak taleplerini geleneksel siyasi yapılar aracılığıyla dile getirmeye başlamışlardır. Lobcilik faaliyeti yürüten örgütlerin başında 1935 yılında kendini feshetmesinin ardından, 1949 yılında faaliyetlerine yeniden başlayan Türk Kadınlar Birliği gelmektedir. 2000'li yıllara girmeden hemen önce, kadınların insan hakları vurgusu ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması idealinden hareketle lobcilik faaliyetleri yürüten Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği kurulmuştur. Ve bu iki dernek, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu değişiklikleri için hatırı sayılır bir lobcilik faaliyeti yürütmüşlerdir (Bora, 2002, s. 114-5; Kardam & Ecevit, 2002, s. 89-95; Tekeli, 1998, s. 343; Yılmaz, 2015, s. 551-64).

2000'li yıllara girildiğinde kadın örgütleri artık Türkiye'nin tüm illerine yayılmış, ancak bu yayılma, çeşitlenmeyi de iyice arttırmıştır. Hareketin bu yıllarda bir yavaşlama sürecine girdiği, 2000'li yılların ortalarına doğru bilinç yükseltme çalışmalarının durma noktasına geldiği görülmektedir. Bilinç yükseltme çalışmalarındaki azalma, ideolojik yelpazenin genişlemesi, feminist yöntemin unutulmaya yüz tutması gibi etkenler, harekete katılan gençlerin sayısında azalmaya neden olmuştur. Üstelik bu yıllarda artan projecilik nedeniyle de farklı feminist gruplar arasında güçlü bir bağ oluşturulamaz hale gelmiştir. Bu dönemde, söylemleri ile farklı feminizmler geliştirerek, öne çıkan gruplar arasında, bir önceki on yılda zor aygıtı ve toplumsal yapının yoğun baskısı altında kalan Müslüman kadınlar ile Kürt kadınlar yer almaktadır. Müslüman kadınlar, kendi grupları içerisinde inanç temelli nedenlerle ikincil konuma sürüklenmekte ve toplumun geriye kalanı için de çağ dışı olmakla suçlanmaktaydılar. 28 Şubat sürecinin ardından ise baş örtüleri ile çalışmaları ve okumaları konusunda büyük zorluklar yaşayarak, kamusal alandan dışlanma/özel alana itilme sorunu ile daha şiddetli biçimde karşı karşıya gelmişlerdir. Kürt kadınlar ise kendi toplumsal grupları içerisinde katı patriyarkal düzen ile mücadele ederken, toplumun geriye kalanı karşısında yer yer ırkçılığa varan ağır milliyetçi söylemler ile karşılaşmaktaydılar (Yılmaz, 2015, s. 565-75).

2010'lu yıllara girildiğinde, kadın örgütleri, muhafazakar politikalar aracılığı ile kadın bedeni ve cinsiyet eşitsizliği hakkında olumsuz söylemler geliştiren politikacılar, her geçen gün artan kadına karşı şiddet ve kadın cinayetleri gibi sorunlar karşısında yeniden biraraya gelirken, feminist hareket içsel zenginliğini arttırmıştır. Ortak politikalar etrafında örgütlenenler artık sadece iyi eğitimli, orta-üst sınıfa mensup kentli kadınlardan oluşmamakta; toplumsal yaşamda daima görmezden gelinen, ikincil konuma sürüklenen tüm kimlikler yavaş yavaş yanyana gelmektedir. Günümüzü de içine alan bu dönemde, feminist hareketin zenginleşmesine -bir önceki on yılda

yükselen söylemleri ile- Müslüman ve Kürt feministler, ardından queer-LGBTİ söylemler ve eko-vegan söylemler de dahil olmuştur. Ki bunlardan queer-LGBTİ feminist söylemler ile eko-vegan feminist söylemlerin, son yıllarda kendilerini Türkiye feminizmi içerisine kazıyışlarına şahit olmaktadır. Queer-lgbti feminist söylem, çoğu feministlerce dahi başlarda yadırganmıştır. Ancak eril tahayyülün dayatmaları karşısında, standartlaştırılmış cinsiyet ve cinsel yönelim kimliklerinin terk edilerek, akışkan kimliklerin verdiği özgürlüğe geçme fikri yaygınlıkla kabul görmeye başlamıştır. Yine aynı şekilde, eko-vegan söylem de başlarda çoğu feminist tarafından hayli yadırganmıştır. Zira özellikle beslenme alışkanlıkları ile eril tahakküm arasındaki bağı kabullenmek zordur. Bu noktada eko-vegan feministler, doğa ve kadının tarih boyunca süren kusursuz uyumuna atıf yapmışlardır. Ahengi bozan eril tahakküm, doğayı ve hayvanları, -tıpkı kadınları olduğu gibi- baskı ve denetim altına almaya, onlar üzerinden fayda elde etmeye başlamıştır. Bu söylemler, queer-LGBTİ söyleme kıyasla daha yavaş yayılsa da bugün pek çok feminist örgütlenme, şiddetin evvela tabakta bitmesi gereğini benimsemiştir. Yerleşen yeni fikre göre kadın özgürleşmesi ancak doğanın özgürleşmesi de sağlandığında tamamlanmış olacaktır (Değirmenci, 2013; Demir, 2018; Kortun, 2014; Sever, 2014).

6 | SONUÇ

Türkiye tarihinde birinci dalga feminist hareketin kökleri yaygınlıkla II. Meşrutiyet'e dayandırılrsa da hareketin en ince kökleri 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından evvel de feminist söylemler ile öne çıkan kadınların, başlayan yeni dönemle beraber, kamusal alana dahil olmak hususunda önemli kazanımları da olmuştur. Bu yıllarda, süfrage tezleri de temellenme imkânı bulmuş ve fakat dile gelmek için yeni rejimin ilanını beklemiştir. Cumhuriyetin ilanı, geniş toplumsal tabanda yarattığı özgürlük hissi ile birinci dalga kadın hareketinin en ateşli yıllarının da başlamasına fırsat yaratmıştır. Dönemin feministleri, cinsiyetler arası eşitlik sorununu dile getirmek için kesintisiz faaliyetler sürdürmüş ve hatta ülkenin ilk siyasi partisini kurma girişiminde dahi bulunmuştur. 1924 başlarından itibaren feministler, Türk Kadınlar Birliği adlı bir dernek altında faaliyetlerini örgütlü olarak sürdürmeye başlamışlardır. Dernek üyeleri, kararlılıkla kadın hakları özelinde siyasi katılım hakkı için mücadelelerini sürdürürken, bazı basın kuruluşları ve siyasetçiler tarafından açıkça yerilmiş ve zor aygıtı tarafından ise üstü kapalı bir biçimde baskılanmıştır. Nihayetinde, 1927 yılında siyasi katılım hakkının peşinde yılmadan koşulacağı ortaya konunca, hareketin en ateşli ismi Nezihe Muhiddin'in dernekten uzaklaştırılması sağlanmış, böylece feminist örgütlenmeye gözdağı verilmiştir. Bu tarihten sonra ise Kadınlar Birliği, toplumsal yaşamda eşitlik sorununa pek değinmeksizin

çeşitli hayır işleri ile ilgilenmeye yönelmiş, nihayet birkaç yıl sonra senelerce düşleri kurulan düzenlemeler gelmiştir. 1930 yılında yerel seçimler ve 1934 yılında milletvekili seçimleri ile ilgili değişikliklerle beraber Türkiye'de kadınların temsil mekanizmalarına tam katılımının önünde duran tüm yasal engeller ortadan kalkmıştır.

Bu noktada, "Türkiye'de Nezihe Muhiddin'in öncülüğünü yaptığı birinci dalga kadın hareketinin kazanımları, aşağıdan gelen baskının mı, yoksa M. Kemal'in modernleşme yolunda yukarıdan yaptığı inkılapların mı sonucu olmuştur?" sorusuna verilecek cevap, -üçüncü bölümün sonunda da belirtildiği üzere- 'salt yukarıdan yapılan inkılapların ürünüdür' şeklinde olması halinde, geç Osmanlı döneminden itibaren başlayan kadın hareketi görmezden gelinmiş olacaktır. Ancak birinci dalga hareketin kazanımlarını tek başına kadın hareketine yüklemek de aynı şekilde, M. Kemal ve inkılapçı eğilimini hesaba katmamak olacaktır. Özetle, Türkiye'de kadın hakları konusunda yapılan inkılaplar ne salt mücadelenin sonucudur ne de yukarıdan bahsedilmiştir. Söz konusu inkılapların yapılması ve hayata geçirilmesi hususunda bu iki etmen ayrı ayrı ve eşit derecede etkili olmuştur.

1935'in ardından Türkiye'de kadın hareketi uzun yıllar süren bir sessizliğe bürünmüş, bu sessizlik 12 Eylül'deki askeri darbenin ardından bozulmuştur. Bu dönemde, eşitlik haklarını ve toplumsal konularını sorgulamaya başlayan kadınlar, askeri darbenin ardından var olan baskı ortamında dünyadaki feminist çalışmaları çevirmeye girişmiş, bilinç yükseltme toplantıları düzenlemeye başlamışlardır. Darbe sonrası dönemin ilk kitlesel hareketleri yine kadın hareketi tarafından düzenlenmiştir. Basında ise gelişen kadın hareketi ile ilgili haberler, aşağılayıcı bir biçimde yer almış ve bu durum, ironik bir biçimde, kadın hareketinin zor aygıtının yoğun bir baskısına maruz kalmadan güçlenmesine fayda sağlamıştır. 90'lı yıllarla beraber hareket düşünsel ve eylemsel temellerini sağlamlaştırmanın yanında kurumsallaşmaya da başlamıştır. Ancak bir müddet sonra kadın hareketi içerisinde heterojenleşme yaşanmış, farklı feminizmler görülmüştür. Bu süreçte, kadınların toplumsal yaşamda uğradıkları eşitsizliğin çözümünü farklı alanlarda arayan kadın örgütleri, farklı taleplerde bulunmaya başlamışlar ve ortak bir mücadele yürütmekten uzaklaşmışlardır. Ancak Türkiye'de son birkaç yıldır feminist gruplar içerisinde eko-vegan ve queer-LGBTİ yaklaşımlarla genişleme söz konusudur. Yaşanan gelişmeler, 80'li yıllar ile beraber yükselen ikinci dalganın artık sona erdiğinin ve üçüncü dalga feminist hareketin başlamasının işaretidir. Zira geçtiğimiz yıllarda ülkedeki feminist örgütler, farklı taleplerini benzeştirmeye başlamış ve ayrıca hareketin tabanı genişlemiştir. Genişleyen taban, heterojenleşmeyi söylemsel ve eylemsel bakımdan geriye çekmekte, eril tahayyül ve tahakküm karşısında

ikincil konuma itilen tüm bireyleri yan yana getirme yolunda olumlu adımlar atmaktadır.

Atılan olumlu adımlar göz önüne alındığında, “Türkiye’de feminist hareketin üçüncü dalgası başladı mı?” sorusunun cevabı açık hale gelmektedir. Türkiye’de feminist hareket, bugün gözlemlenen haliyle, artık üçüncü dalgaya girmiştir. Hareket, arasına katılan yeni soluklarla genişlemeye ve gelişmeye her gün devam etmektedir. Bugün, Türkiye’deki feminist hareketin parçaları, erkek egemen düzenin, kendisinden başka her şeyi ikincilleştiren durumuna karşı çıkmak, gidişatı değiştirmek noktasında oydaşmışlardır ve bu durum, Türkiye’de kadın hareketinin gelecek on yılı için umut vericidir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. A. Hacimirzaoglu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 323-336). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Aldemir, C. (2018). Educational Governance in Turkey: From the view of New Public Management and New Social Movement Theories, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (2), 438-452.
- Akşit, E. E. (2010). Kadınların Mekansal Davranışlarının Siyasal Niteliği. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder & D. Yüksek (Ed.), Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar (s. 179-194). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arat, Y. (1998). Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini 1934-1980. A. Hacimirzaoglu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 249-266). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Abadan Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. A. Hacimirzaoglu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 323-336). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Aldemir, C. (2018). Educational Governance in Turkey: From the view of New Public Management and New Social Movement Theories, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (2), 438-452.
- Akşit, E. E. (2010). Kadınların Mekansal Davranışlarının Siyasal Niteliği. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder & D. Yüksek (Ed.), Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar (s. 179-194). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arat, Y. (1998). Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini 1934-1980. A. Hacimirzaoglu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 249-266). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Balcı, M., & Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi. Marmara Üniversitesi Kadın Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi(1): 43-51.
- Baykan, A., & Ötüş Baskett, B. (2016). Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2002). Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der. A. Bora & A. Günel (Ed.), 90'larda Türkiye'de Feminizm (s. 109-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cohen, Y. (2005). Québec'te Kadınlıktan Feminizme. F. Thébaud (Ed.), Kadınların Tarihi 5: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru (A. Fethi, Çev., s. 500-515). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakır, S. (2001). Bir'in Nostaljisinden Kurtulmak: Siyaset Teorisine ve Pratiğine Cinsiyet Açısından Bakış. A. İlyasoğlu & N. Akgökçe (Ed.), Yerli Bir Feminizme Doğru (s. 385-422). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çakır, S. (2014). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. B. Örs. (Ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (s. 413-475). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2016). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelebi, Ö. (2015). Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Siyasal Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi. S. Orbay Yücel & S. Üçışık Erbilin (Ed.), Neoliberal Söylem ve Cinsiyet Çalışmaları (s. 181-187). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi.
- Çetinkaya, D. (2015). Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı? D. Çetinkaya (Ed.), Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim (s. 25-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Değirmenci, E. (2013). Doğanın ve Kadının Özgürlüğü İçin: Ekofeminizm. Erişim Tarihi ve Yeri: 06.05.2018, <https://www.kuyerel.org/yazarlar/emet-degirmenci/doganin-ve-kadinin-ozgurlugu-icin-ekofeminizm>.
- Demir, M. (2018). Kadını ve Doğayı Birlikte Düşünmek: Ekofeminizm. Erişim Tarihi ve Yeri: 06.05.2018, <http://yavuzyilmazbiz.blogspot.com.tr/2018/01/ekofeminizm.html>.
- Donovan, J. (2015). Feminist Teori. (A. Bora, M. Ağduk & F. Sayılan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergas, Y. (2005). 1970'lerin Feminizmleri. F. Thébaud (Ed.), Kadınların Tarihi 5: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru (A. Fethi, Çev., s. 481-499). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güç, H. (2017). Feminist Hareketin Öznesi Nezihe Muhittin. Samsun: Etüt Yayınları.
- IPU. (2018). Women in National Parliaments. Erişim Tarihi ve Yeri: 29.04.2018, <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.
- Kandiyoti, D. (2011). Ataerkil Örgütler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar. Ş. Tekeli (Ed.), 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar (s. 327-340). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kardam, F., & Ecevit, Y. (2002). 1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge. A. Bora, & A. Günel (Ed.), 90'larda Türkiye'de Feminizm (s. 87-108). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kortun, R. (2014). Vegan Olmayan Feminist Karşı Çıktığı Her Şeye Dönüşmeye Mahkumdur. Erişim Tarihi ve Yeri: 06.05.2018,

- <http://m.bianet.org/biamag/kadin/160553-vegan-olmayan-feminist-karsi-cikti-seye-donusmeye-mahkumdur>.
- Mark, H. (2017). Modern Türk Kadını ve Rolü. (S. Bilal, Çev.). L. Ekmekçioğlu & M. Bilal (Ed.), Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933 (s. 323-4). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Ramirez, F. O., Soysal, Y. Ve Shanahan, S. (1997). The Changing Logic of Political Citizenship: Cross-National Acquisition of Women's Suffrage Rights, 1890 to 1990. Erişim Tarihi ve Yeri: 27.04.2018, https://www.jstor.org/stable/2657357?newaccou=nt=true&read-now=1&seq=2#page_scan_tab_contents.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. S. Sancar (Ed.), Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar (s. 61-117). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sancar, S. (2012). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder & D. Yüksek (Ed.), Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sever, M. (2014). Queer Teori Ekseninde LGBTİ Hareketi ve Feminizm. Erişim Tarihi ve Yeri: 06.05.2018, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6599/queer-teori-ekseninde-lgbti-hareketi-ve-feminizm#.Wu9OeoiWTIV>.
- The Guardian. (2011). A timeline of women's right to vote – interactive. Erişim Tarihi ve Yeri: 27.04.2018, <https://www.theguardian.com/global-development/interactive/2011/jul/06/un-women-vote-timeline-interactive>.
- Tekeli, Ş. (1998). Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme. A. Hacimirzaoğlu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 337-346). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Timisi, N., & Ağduk Gevrek, M. (2002). 1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi. A. Bora & A. Günel (Ed.), 90'larda Türkiye'de Feminizm (s. 13-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2015). Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık. D. Çetinkaya (Ed.), Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim (s. 533-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüceer, S. (2008). Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması. Erişim Tarihi ve Yeri: 01.05.2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/214543>.
- Zihinoğlu, Y. (2016). Kadınsız İnkılap. İstanbul: Metis Yayınları.